

פרשת נסיעת הרבנות הראשית - הגלילה

יג'כב בכסלו ה'תרפ"ד

מבוא

"שקירוב הגאולה יבא דוקא על-ידי ההשתרלות להפוך את הכחות הרעים לטובים, ולא לדחות את הרעים, שיוכל להיות שהם רעים מפני אונס של מדיחים, והם אינם חייבים כל כך בזה, ואיך נדחה אבן אחר הנופל"

אגרת הראי"ה לחותנו האדר"ת חודש ויום לאחר עלייתו ארצה, גנוי ראי"ה עמ' 71

"אם הייתי פונה אליהם עורף, היה זה גורם לביטול כח ההשפעה לגמרי חלילה, לבני העיר שרובם נמשכים אחרי הציונות, ולבני המושבות בפרט. ואיך אפשר לי להפקיר נפשות רבות עם קדוש בארצנו הקדושה, שענינו נשואות עליהם שיתנחלו על אדמת קדשנו, באופן שלא תוכל להועיל אחר-כך שום תוכחה והדרכה חלילה, שהעיקר תלוי ביחש האהבה שבין המדריך להמודרכים... ובוטח אני בחסדי השם יתברך שהוא יודע לבבי וכל ישעי וחפצי, וכמה מר לי מר להתרעע אפילו לשעה את ריקי ורחוקי תורה ויראה, אבל כ"ז הכבידות והרבה יותר מזה, אף על פי שהם יסורים רוחניים באין ערך ושיעור, אנחנו חייבים לשא ולסכול בשביל קדושת שמו יתברך ובשביל אהבתו וכבודו של ישראל, וחלילה חלילה לנו לפסוק על-פי אומדנא המונית על כל איש שנראה בו שמץ דופי, בין במעשים בין בדיעות, שהוא כבר יצא מכלל אחוה ושכבר אין אנו חייבים באחריות נשמתו, ועוד להיות נהפך לשונא לו ורודפו, דבר זה הוא טעות גמור ומוחלט"

שם

"וכבר קבלתי מכתבים וגם רבים מיראי ד' מקולוניות, שיעצוני ליקח ההשגחה של המושבות תחת ידי, ובה נוכל להנהיג שיתנהגו על-פי התורה וכו'. ובאמת המכשלה הזאת שהלכו באיזו מושבות בדרך רחוקה היתה ביד רבני ירושלים אז שהם התרחקו מהם ולא זכרום ולא פקדום, ואני לא כן עמדי, מאז באתי לפה כלתה נפשי לראותם וכמה פעמים נזכרתי במאמר המבהיל מתנא דבי אליהו רבא פרק יא, המחריד לב ונפש".

אגרת הראי"ה לחותנו האדר"ת, "אדר היקר", עם אגרות האדר"ת, עמ' פח

"אחד מהתיקונים היותר גדולים הוא, שאהיה אנכי בעניי מסבב מפרק לפרק במושבות... ואנכי יודע ועד כמה גדולה היא השפעת הסיבוב המכובד, והשיחה והדרשה וכל ארחות הקירוב"

אגרות הראי"ה א עמ' קמ, אגרת קיא, ב' אדר ה'תרס"ח

"ועתה עיני ולבי נשואות בעו"ה לשוב אל הקודש ולחבק בזרועות אהבה וידידות עמוקה את כל אחי יושבי ארצנו הקדושה, וביחוד בני יפו והמושבות, אשר להם נמסרו מאז מעיני והגיוני רוחי"

אגרת תתקמ, י"א אדר ה'תרע"ט, לבני עדתו לשעבר ביפו, בחודשים האחרונים לגלותו בלונדון, בהיותו מסופק אם ישוב ליפו או יעלה לרבנות ירושלים

"פנינו אליהם, כאל יתר המושבים והקבוצות. מרן הרב נאם לפנייהם, באופן שהרושם הכללי על כל פני עשרות החלוצים שהקשיבו בתשומת לב, העיד על התעוררות-רגשנית פנימית בלב רבים מהם, להדברים העמוקים והנלכבים, שיצאו מלב עד וקרוב לרגשות האציליים שיש בתוך מצפונותיהם"

מדברי פרוטכל המסע ביחס לאנשי קבוצת עין חרוד

"נתקבלנו בכבוד בכל המקומות. דברי קדשו הנלהבים והרוממים השפיעו הרבה, ורוח חגיגי לבש את כל הגליל כולו, העליון והתחתון, העמק והעיריות"

הגרי"מ חר"פ במכתבו לבנו לאחר המסע (להלן בנספחות)

א. הסוציאליזם והנוער היהודי

באירופה של שנות הסמכיים וראשית שנות העייני"ם, שְׁבִיעַת הפוגרומים ביהודים, אך טרם שפרצה מלחמת העולם, נשבו רוחות האידיאליזם המהפכני הקומוניסטי, הסוציאליסטי והאנרכיסטי, שרוחותיו ניסו להתפרץ אל תוך כל מדינות אירופה. היהודים היוו מספר חסר כל יחס שווה למספרם האמיתי בהנהגת אותן רוחות חדשות. מקצת האידיאליסטיים הללו, מקרב הצעירים שנמשכו אחר הסוציאליזם המרכסיסטי בעיקר, עלו לארץ אנשי "העליה השנייה", שאת ההגשמה האידיאליסטית החברתית החדשה שלהם בקשו להגשים בארץ אבותיהם, וכך היוו חלק מרכזי בהנהגתה של התנועה הציונית¹.

ב. אנשי "העלייה השנייה"

מורנו ורבנו הרב משה צבי נְרִיָה זצ"ל בספרו האחרון שהוציא לאור, בשנתו האחרונה, ליקוטי-הראי"ה חלק ג עמ' 40-26, 82-68, האריך בטוב טעמו לסקור ולנתח את אופיים ומעשיהם של אנשי "העליה השנייה", ואת מבטו הגדול של מרן הראי"ה אודותם, כשהכל היה נראה שלילי כל-כך בעיני אחרים: 90 אחוזים ממנה עזבו את הארץ, אותם אלו שלא באו לשם בנין הארץ, וכשנתקלו בקשיים רפו ידיהם; ההתפלגות בין "הפועל הצעיר" ו"פועלי ציון" בשאלה מה עדיף - החזון הציוני-היישובי בארץ-ישראל או הסוציאליזם הבין-לאומי; רוב רובם פנו עורף לקודשי ישראל ופגעו פגיעות חמורות בחיים הדתיים; שינוי את האקלים הרוחני ביישוב החדש והרחיקוהו מן היישוב הישן, עד כדי נתק מוחלט, ותהום נפערה ביניהם; העולים הרגיעו שומרי מצוות מלעלות לארץ-ישראל ואלו לתמוך בתנועה הציונית; המהפכן היהודי הפנה את חיצו זעמו על הרב ועל השוחט. נגרם מצב שגם דמות רבנית נערצת לא תוכל לגשר על התהום.

1. "נחשולי עולם הציפו אותנו. יין המהפכה השכירנו, בצבאותיה יצאנו, בסערותיה טולטלנו, ובתסבוכותיה ניגפנו", ברל כצנלסון, כתבים, חלק ד, עמ' 246.

ג. יחס הראי"ה לחלוצים

מרן הראי"ה לא התייאש. הרב הבחין בתנועות ובזעזועים, כמו גם בפנימיותם של הדברים, ב"תוקף עוז החיים שבה", בצפייתו של הצעיר האידיאליסט הנלהב לעולם מתוקן יותר, לחידוש פני החברה. הרב ידע "להקשיב אל הקול הגלוי וגם אל הקול הנסתר שבהם". הוא ידע כי "עצם שאיפת הצדק, היא בעצמה השפעה אלקית מאירה". אמנם רעש המהפכה ונוקיה הבלתי-הפכיים לא החריש את הקשבתו הפנימית של הרב לתוכן הפנימי ששבה את הצעירים. אמנם הקשבה זו לקולם הפנימי לא סנוורה אותו מחזיונו את מה שעתידי לצאת ממהפכה זאת, שחסרה תוכן רוחני שימלא אותה ויחברנה עם מקורה האלקי. הרב ראה בחזונו, כי עתידים בניהם, נכדיהם וניניהם של אותם מהפכנים להפנות עורף לתורה החדשה שהנחילו להם אבותיהם, ויוותרו בלי תורה ישנה ובלי תורה חדשה, וכתב דברים² שהמציאות שאנו עדים לה היום ומנסים להתמודד איתה, תעיד כי דבריו ממש דברי נביאות המה.

הרב ראה כדבר נחוץ מאד לקיים מה שיקרא בימינו "דו-שיח" מתמיד עם הנהגת היישוב החדש שהונהג עתה על-ידי אנשי "העליה השנייה", בכלל, ועם "המתנחלים של אז" - החלוצים, האכרים והפועלים שעסקו בחרישה ובזריעה, אנשי ההתיישבות, בפרט.

2. ראה אוצרות-הראי"ה עמ' 766 מתוך מאמר "אפיקים בנגב", אשר נדפס בעיתון "הפלס", ה'תרס"ד (חודשים ספורים לפני עלות הרב לארץ) פרק יז: "לאומיות כזאת בישראל, שמצר עצמה יכולה היא להיות גם כפרנית וערומה מכל דת ותורת חיים, תוכל להצמיח פירות כאלה שלא נוכל לשמח ולהתפאר בהם; גם לא נוכל להיות כלל בטוחים שנוכל לאמר עליהם 'שלנו הם' - עלול וקרוב מאד הדבר שהבנים של אותם האבות שהם מתפארים הרבה בלאומיות כזאת - שאין עמה כי אם שמה הריק בלבד - אותם הבנים צעד אחר יצעדו, צעד יותר קרוב אל העולם הגדול והרחב, שאולי עוד רוח טוב יחלוף גם עליו וישא להם גם כן פנים מסבירות, ועונות ראשונים של אבותיו הלאומיים לא יזכור לו עוד. חוששני שלא ימצאו עצמם בנים כאלה הלאה הלאה מגבול ישראל; מתירא אני שלא יעזבו את העדר בבזו וגועל נפש, ואולי עוד יסקלו על אותה הלאומית הזרה לרוחם, אותה הלאומיות, שאינה מרוכסת עם רגשותיהם הפנימיים בשום רגש עמוק ומתמיד, ואיננה קבועה בדרכי חייהם בשום לימוד חינוך ומעשה ולא בשום דבר העושה רושם פנימי הראוי להתקיים... הלאומיות היבשה איננה יותר בטוחה כלל, מקרים רבים יוכלו לשומה לאל, ולהפוך למפח-נפש את כל התקוה של דור יבא, לאסון האומה ולחרפתה, ירחם ד'".

ושוב באגרת קמד משנת ה'תרס"ח, אחר הכרות קרובה עם החלוצים בני "העליה השנייה": "היד הרמה המחומשת בהפקרות ודרכי הגויים, באין זכר לקדושת ישראל באמת, המחפה את חרסיה בסיגים של לאומיות מזויפת בגרגרים של היסטוריה ושל תבת השפה, המלבישה את החיים צורה ישראלית מבחוץ במקום שהפנים כולו הוא אינו יהודי, העומד להיות נהפך למשחית ולמפלצת. ולסוף גם כן לשנאת ישראל וארץ-ישראל". וכן: "...לאומיות כזאת כל מה שהיא יותר רוממה ונאצלת ביסודה היא מתגנה יותר על מחזיקיה, ומאצלת עליהם מהזוהמא של טומאות שוליה", זרעונים פרק ז, אורות עמ' קלד. ובכינוס חברי "התרבות הישראלית", ביפו במרחשוון ה'תרע"ב נשא דברים, בנו הצעיר לימים או, מרן הרב צבי יהודה: "ובמה, שבהכזב אחריה של תנועת התחיה הזאת, יגדל רפיון אמונת הגאולה בלב העם בכלל". ובשנת ה'תר"ץ, כשהוא כבר מנוסה בהנהגת היישוב, כתב מרן הראי"ה: "כי הרעיון הלאומי כשהוא רק חילוני הלא יוכל להתהפך לרועץ לישראל, לנכר את כל אותות האומה, ולהפג מקרבה את כל רשמי חייה, שאז יוכל להיות כח מהרס, במקום כח בונה", מאמרי-הראי"ה עמ' 197, "מכתב ל'פועל המזרח'".

ד. השבת והכשרות במושבות

בכ"ב בסיון ה'תרפ"ג, לאחר דיונים וויכוחים ציבוריים ממושכים, קבל הוועד-הפועל של עיריית תל-אביב נוסחה של הראי"ה אשר תיכלל בחוקה של העיר: "בכל שטח תל-אביב, בתור עירייה עברית בארץ-ישראל, יש לקדושת השבת הדתית גם תוקף חוקי אורחי במה שנוגע לפרהסיה ולציבוריות".

ערב כינוסו של הקונגרס הציוני ה - 13 בקרְלֶסְבֶד, צ'כסלובקיה, בנושאותו של חיים וייצמן, שהתקיים בצל אישור המנדט הבריטי על-ידי חבר הלאומים (בכ"ד במנחם-אב - ג' באלול ה'תרפ"ג), שיגר הרב מירושלים אגרת לאנשי "המזרחי", ובה קרא להם להעיר את לב "הציוניים הכלליים" שיפגשו, "על כל הפרצות הגדולות, ביחוד של חילול שבת ושל מאכלות אסורות וכהנה, שנתרבו במושבותינו החדשות" (חזון-הגאולה עמ' רס, מיום כ"ג במנחם-אב). וכן באגרת שיעד אל כל באי הקונגרס (אגרות הראי"ה ד, א'קפט, מיום כ"ח בתמוז): "הנכם חייבים מיד למצא עצה לעצור בעד שתי הרעות הגדולות, האוכלות אותנו בכל פה במהלך חיינו החולכים ונבנים בארץ, והן: חילול שבת בפרהסיה וחילול הכשרות של המאכלות גם כן בפרהסיה ובצורה מופקרת". עוד בא הרב ב"דרישה חזקה" אל באי הקונגרס, להוציא "קול קורא במחאה נגד כל מחללי קדשי עמנו בביתנו הלאומי, מכל המינים, ואזהרה לכל החוות והקבוצות המיוסדות על אדמת הקרן-הקיימת-לישראל ביחוד, ולכל המוסדות הצבוריים למיניהם, למען ידעו שהזהירות בכבוד קדושת דת ישראל בארץ-ישראל, על-ידי בוני הארץ מכל המעמדות, היא תנאי לאומי מוכרח, ועם זה לבצר עמדה חזקה לתקציבים של כל צרכי-הדת המוכרחים, כשוחט ומקוה-טהרה... והוצאה של בתי-תפלה בכל מקום קבוצי".

הרב אף מוצא מקום להלין על חסרון אמצעים (כספיים) הדרושים כדי לתקן את הפרצות, ומיצר על כך שכמה קיבוצים, אילו ניתן היה להם תקציב להתזקת שוחט, היו נוהרים מאכילת נבלות וטרפות. הרב דרש להכניס זאת בתקציב המוחלט לכל אחד מן הקיבוצים.

הרי לפנינו הבעיות המרכזיות שראה מרן הרב, בהקשר ליישוב החדש, הדורשות נסיון מידי לתקנם בכל אחד מן המושבות, והן: א) חילול שבת בפרהסיה. ב) מאכלות אסורות בפרהסיה. כפי שמתברר מדברי חלק מוועדי המושבות שפגשו ברבנים במהלך המסע - וכפי שידע הרב מנסיגו מן המסע הקודם, שהתקיים עשר שנים קודם לכן (ראה להלן) - בהרבה מן המושבות, בעיית הכשרות הינה בעיית תקציבית גרידא, ולא שיש ברצון החלוצים לאכול נבלות וטרפות דוקא. רק שכסף מן המעט שיש להם לא ירצו "לבזבז" על שוחט רבני.

דא עקא: הרב מדבר על שבת וכשרות בפרהסיה, במוסדות הלאומיים, באדמות הקרן-הקיימת (הגוף הממונה מטעם ההסתדרות הציונית על רכישת קרקעות בארץ-ישראל ועל פיתוחן, אשר הוקם בקונגרס הציוני החמישי בשנת ה'תרס"א). הרב אינו מדבר על צלחתו הפרטית של כל חלוץ וחלוץ. הרב דיבר על הצביון שיש לשומרו. גם הדיון שהיה מאוחר יותר, במרחשוון ה'תרפ"ה, על הצטרפות "הפועל המזרחי" להסתדרות הפועלים, שהביא לפילוג בתנועה, נסוב על הכשרות במטבחי ההסתדרות³. גישה זו הועתקה אחר-כך על-ידי הממסד

3. ליקוטי-הראי"ה ב, עמ' 430-456. ארץ-חפץ מהד' רחלים ה'תשנ"ה, עמ' קמא-ב במאמרו של מו"ר הרב משה צבי נריה זצ"ל.

הציוני-דתית, בדרישתו המתמדת בכל שנות המדינה, לשמור על הכשרות והשבת בפרהסיא, למען שמירת צביונה היהודי של המדינה. כמובן, לבד מדרישות ברורות אלו, ועל גבי עצם חשיבות הקריאה "בקול גדול את קריאת השלום והאחדות אשר בין הישוב הישן והחדש בעצם", ויהא הרב אפשרויות רבות הטמונות בעצם המפגש עם החלוצים.

בנוסף לאלו, בעייה שורשית היא בעיית החינוך בבתי-הספר במושבות, שהינו רחוק מהתורה, וכן עניין הפרשת תרומות ומעשרות, ועוד. בכל אלו עסקו רבות הרבנים במסעותיהם אל המושבות.

ה. מסע הרבנים בה'תרע"ד

מסע הרבנים הראשון של מרן הראי"ה התקיים בתקופת ההתבססות של אנשי "העליה השניה", שהביאה עמה צעירים רבים אך גם משפחות, בעיקר ממזרח אירופה, כולם ציוניים אידיאליסטים, רובם כבר מרוחקים משמירת הדת, ואחוז גדול מהם התיישב באדמות הגליל. שם הקימו חוות חקלאיות, משקים, ולעיתים בחירוף-נפש ממש נלחמו בקשיי ההסתגלות לקרקע שלא סוגלה להתיישבות מאז ימי חורבן הבית השני, ובמחלות שמוצאם באוויר המזוהם במקומות מסויימים, הביצות וכו'. קשיים נוספים עמדו בפניה, כמו ההתנכלויות מצד האוכלוסייה הערבית והבדואית, שהחלה להתרחב בשל החיזוק המספרי שקיבלה בהגירה גדולה של ערביים שבאו לארץ-ישראל בחפשמ עבודה אצל תושבי הארץ החדשים; מחסור משווע באמצעים כלכליים; שווקים סגורים בימי מלחמת העולם לסחורות שגידלו וייצרו; יחסים שאינם מתוקנים עם פקידי הברון שעל אדמות שרכש ישבו; הגבלת העלייה על-ידי הבריטים, ועוד.

מסע רבנים זה שנטלו בו חלק ראש העדה החרדית בירושלים הרב יוסף חיים זוננפלד זצ"ל יחד עם מרן הראי"ה ורבנים נוספים, היווה רגע נדיר בהיסטוריה של ארץ ישראל החדשה, שכן בשמונים ושש השנים שעברו מאז, כמעט שלא יכול היה מסע שכזה לחזור על עצמו, וזאת בשל סיבות מגוונות הקשורות בין היתר באישיותם של האנשים הגדולים שנטלו בו חלק; באופי התקופה; באופי האוכלוסייה הדתית⁴ והחילונית⁵ באותה עת, ועוד.

4. על הקדמתו של הראי"ה לחוברת "אלה מסעי" שאינה אלא עוד אחד ממאמריו הנפלאים של מרן הראי"ה, הכוללת את תיאור אופיו של היישוב החדש וניתוח עניינו, חתמו כל הרבנים משתפי המסע, גם היותר 'קנאים' שבהם. לעומת זאת, עם התבססות היישוב החילוני בארץ-ישראל כבר נראו הדברים אחרת. לא מאוחר מכ"ט בתמוז ה'תרפ"ג, משלחת ירושלמית מטעם ועד העיר האשכנזי (מיסודו של רי"ח זוננפלד) ו"אגודת-ישראל", הגישה לנציב העליון, לפני נסיעתו ללונדון, את דרישותיה להעניק לוועד האשכנזי מעמד עצמאי. המשלחת הכריזה שהיהדות החרדית לא תוכל לקבל העקרון שבכל מקום יישוב לא יתקיים אלא ועד קהילה אחד, כיון שההשקפה הדתית של החרדים היא, ש"אחדות ישראל כוללת רק את אלה היהודים המאמינים בדת ישראל. כופרים בעיקר ומחללי שבת בפרהסיא - אי-אפשר שיהיו משותפים בוועדה יהודית, ומכל-שכן שיהיו מנהיגיה". (יתכן והאגרת מכ"ה במרחשוון ה'תרפ"ד, שנדפסה ב"אוצרות הראי"ה" ב עמ' 1066 כוללת תגובה למשלחת זו). וראה דבריו המעניינים של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל לאחר המסע במכתב אל הראי"ה, הד הרים סי' כג: "תודה לא-ל יתברך כי נסיעתינו לגליל פעלה עלי לאהוב את כל אחד ואחד מישראל אהבה טבעית אהבה בלי מצרים, קנאים, צדיקים, בלתי קנאים וגו'".

המסע הראשון שהתקיים בימים י"ט במרחשוון - ט"ז בכסלו ה'תרע"ד תועד על ידי מרן הראי"ה בעצמו ונדפס מכתב-ידו רק בשנים האחרונות בחוברת קטנה "גנזי ראייה" חלק ז. כמו כן תועד וסוקר המסע על-ידי הרב יונתן בנימין הלוי איש הורוויץ, ממשתתפי אותו מסע, ותייעוד זה פורסם בחוברת בשם "אלה מסעי" כבר אז - אמנם בעיכוב מה, בשל פרוץ מלחמת העולם - בפראנקפורט שבגרמניה בשנת ה'תרע"ו. הרב אריה פרנקל כתב אודות מסע זה מאמר מקיף הכולל את פרסום החוברת הזו מחדש, בספר "זכרון ראי"ה", ירושלים ה'תשמ"ו, ושם בעמ' יט ערך רשימת מאמרים קודמים שעסקו במסע ה'תרע"ד.

ו. מסע הרבנים ה'תרפ"ד

פרוטכל זה שאנו מפרסמים כאן הינו תיעודו של המסע השני, שהתקיים כעבור עשר שנים פחות שלושה שבועות, בימים י"ג-כ"ב בכסלו ה'תרפ"ד. ממסע ה'תרע"ד הסיק הרב, כי "הרבנים גדולי התורה שבקרבתנו יכירו את חובת המסע במושבות פעם או פעמיים בשנה..." (זכרון-ראי"ה עמ' כו). אם כי מדברי הראי"ה במכתבו לרב אהרונסון (להלן בנספחות) כותב הרב במפורש שמאז מסע ה'תרע"ד לא ערך עוד מסע שכזה?

אל מרן הראי"ה שבמסע זה בשנת ה'תרפ"ד כבר היה בסוף העשור השישי לחייו, ואל בן-גילו הרב שלמה הכהן אהרונסון⁶, רבה הטרי של תל-אביב, הצטרף תלמידו הגדול של מרן

5. על הפער שקיים בין תקופת המסע, בימי "העלייה השנייה", לעומת ימינו היום, בהם הציבור המרוחק מתורה מעולם לא פגש בה ואינו יודע לחפשה כלל, יעידו כאלף עדים דברי מרן הראי"ה בהקדמתו לחוברת "אלה מסעי" (זכרון-ראי"ה עמ' כד-כה). יראה הקורא וישפוט: "...איך להכנס בתוך יסוד הישוב [-החדש] בהשפעה ישראלית חיה, קדושה ומקורית בעת הכושר של דורנו זה, בעוד אשר לחלחולתה של תורה, מצוה ואמונה עדיין קיימת היא, בעוד שהוקנים שבדור בוני הישוב חיים, ... בעוד שרבים מהצעירים ילידי הארץ מושפעים עדיין השפעה של דת ואמונה, קדושה ותמימות, מאבותיהם יראי-ה' וחושבי שמו אשר באו מתבת קדושה ואמונה ומצוה לעבוד את אדמת הקודש ולשכללה, בעוד הויק הישראלי - גם במקום שעומם - חי הוא עדיין, ויכול הוא להתלבה ולהאיר כראוי לו. ...רק על ידי זיק החיים המסותר שמקורו בקודש, שעוד לא הספיק להכחד, יש עוד תקווה והציל ולהחיות". כמוכן, ישנם דברים משותפים גם לימינו: "באנו לידי הכרה... הורות המתגלה באורח חיים, מצאנו שאינה כי אם פרי השפעה חיצונה אשר לא מרוחו...".

6. ראה בספר "מלאכי כבני אדם" עמ' 381-394 (הצילום שם בעמ' 393 "עם חלוצים" ודאי אינו ממסע ה'תרע"ד, מכמה טעמים: לפי פני הרב הנראה בתמונה, מדובר בתמונה מאוחרת הרבה יותר. לבוש החלוצים הנראים בתמונה הינו קייצי, ומכל המסעות, רק המסע שהתקיים בשנת ה'תרפ"ו (ראה להלן במבוא) התקיים בקיץ. כמו כן הראשון לציון הרב יעקב מאיר זצ"ל לא היה בארץ בשנת ה'תרע"ד, עת כיהן כרבה של סאלוניקי שביוון, ולעומת זאת, במסע ה'תרפ"ד לא השתתף כלל במסע. כן ראה בספר "בין רציונליזם למיסטיקה" עמ' 39-40.

7. ראוי לזכור שכמה חודשים אחרי המסע פרצה מלחמת העולם שכל ימיה היה בעל-כרחו בגלות, ושב לארץ רק לאחריה, באלול ה'תרע"ט. ראה להלן.

8. קרוצי ה'תרס"ג - תל-אביב ה'תרצ"ה. מה'תרמ"ז ואילך שימש ברבנות בקהילות שונות. מה'תרס"ו רבה של קייב בירת אוקראינה. מנעוריו נמשך אל תנועת "חיבת ציון", והגן במאמריו על הציונות מפני מתנגדיה שבין החרדים. בזמן עליית-הדם בקייב, במשפט בייליס, השתתף בסניגוריה. אחר שחרורו של בייליס ומנוסתו מרוסיה לארץ-ישראל מפני רדיפת "המאות השחורות" של הצאר, עמד בקשר מכתבי רצוף עם הראי"ה על-מנת שיסופקו לו לבייליס זה, כאן בארץ, צרכי משפחתו. הקים את אגודת "אחדות ישראל"

הראי"ה ושותפו בהנהלת ישיבת "מרכז הרב", הגאון מרן הרב יעקב משה חרל"פ. בשני מכתביו של מרן הרב (מובא להלן בנספחות), אל הרב אהרונסון, שנכתבו כשבועיים ומחצה לפני שיצא לדרכו מסע הרבנים, מביע הרב את רצונו "לצרף לנו עוד איזה חבר מחשובי הרבנים".

משני המכתבים האלו, קשה להבין אם הרב הוא שיוס את מסע הרבנים, או שהיוזמה המעשית והוצאתה אל הפועל, של המסע, היתה של המכותב, אך מכל מקום הצעה זו לרב, לקיים את המסע, היתה כ"התפרצות לדלת פתוחה", שכן הרב כותב כי "זה מזמן הסכמתי [=החלטתי, בעיברית של אז] לעשות מסע זה בראשית ימי החורף דנא".

זה לו ארבע שנים ששב הרב מגלותו שנכתפה עליו, בשוויץ ובאנגליה, הארצות בהן שהה בימי מלחמת העולם. במסע ה'תרע"ד היה רבה של "יפו והמושבות" אשר ביהודה ובגליל - ובכך בעצם היה רבו של "היישוב החדש" שהתרכז בעיקר בתל-אביב החדשה ובמושבות יהודה והגליל - ואילו עתה היה ראש הרבנים לארץ-ישראל, לאחר שייסד את "הרבנות הראשית" ואת ישיבת "מרכז הרב"⁹, ולהשתתפותו היתה כמובן משמעות רבה, הן מצידו, בשל תפקידו ואחריותו, והן מצד בני המושבות שאיש "היישוב הישן", "ראש הרבנים", בא לבקרום במגרשיהם.

שמטרתה להגן על ענייני היהדות החרדית ולפעול למען ארץ-ישראל. בעת מלחמת העולם, על פי יוזמתו אוחדו כל ההסתדרויות החרדיות שברוסיה להסתדרות מרכזית בשם "אחדות". בשל עליית הקומוניסטים, עזב לברלין, והיה לרבם של יהודי רוסיה במקום, ופעל למענם. ביי"ח באלול ה'תרפ"ג הוזמן לשבת על כסא הרבנות בעיר העברית הגדולה תל-אביב. חבר הוועד הפועל של המזרחי. התמסר לייסוד החיים התורניים וייסד את ישיבת תל-אביב. פעל לאיחוד המחנות.

9. באגרות הראי"ה ד, מתפרסמת אגרת (א'קטו) אל הרב החוקר ד"ר דוד דה-סולה פול, חבר ועד הצירים, בה מספר הרב על כוונתו לסייר במושבות שסביבות צפת: "חושב אני שיהיה לתועלת אם נסדר סיור בערי הגליל והמושבות שמה, והנני מצפה לשעת הכושר לזה בע"ה". אין האגרת נושאת תאריך, למעט השנה ה'תרפ"א(ו) שנמצאת בסוגריים. וראה עוד באגרת א'קמט מי"ג בתשרי ה'תרפ"ג אל חברי "הסתדרות ירושלים" בשוויץ, בה מציע הרב כי הם יקחו על עצמם מימון כמה מן הצרכים של הסתדרות ירושלים, וביניהם: "לתן אפשרות, לי ולסיעה רבנית משפעת, של אמצעים חמריים שבביל נסיעות תכופות בכל מרחבי ישובנו בארץ-ישראל, במושבות, בקבוצות ובחוות, לקרב לב בנים בוני הבנין בצורתו החלונית, לאור הקודש שבתחיתנו הלאומית, ...בין בחיי הרוח, בין בחיי המעשה". וכן: "לעזור לקניית אוטומוביל אחד או שנים שבביל המטרה הסיורית הנ"ל". ועוד: "לעזרו לבנין מקואות במקומות הישוב המשפחתי החדש להקים תנורים לצורך שבת בהטמנה, כדי שלא יכשלו בבישול בשבת-קודש על-ידי מניעה זו בקבוצות הישוב". ועוד: "לעזרו להקמת מטיפים קבועים בעלי שפה ורעיון ובעלי מרץ ביראת ד', המוכנים להשפיע על הישוב המחודש מאור תחית הקודש, להשיב לב בנים לאביהם שבשמים ולאור תורתו". עוד בהיותו ביפו כבר הביע את רצונו (אגרת קיא, מב' אדר-ראשון ה'תרס"ח, אל הרב יצחק אייזיק הלוי בעל "דורות ראשונים"): "והנה אחד מהתיקונים היותר גדולים, שבהחזקת היהדות במושבות, הוא שאהיה אנכי בעניי מסבב מפרק לפרק במושבות, להשגיח על דרכי היהדות הכוללים, ולדרש דברי תוכחה ומוסר השכל... ועל כן ראוי שתהיה אצלי מוכנה תמיד מרכבה, כדי לסבב על כל המושבות הנפוצות ביהודה ובגליל, העולות למעלה משלשים במספר, והנן עזובות באין דורש ומבקש. ואנכי יודע ועד כמה גדולה היא השפעת הסיבוב המכובד והשיחה והדרשה וכל ארחות הקירוב, אבל צריך עבור זה קופה הגונה. אולי מאת ד' תהיה זאת, שיוחל אור חדש להאיר על אדמת הקודש ביישוב החדש, לקשרם בעבותות אהבה לתורה ויראת ד', ותהיה צדקת המעשים לזה שלמה, ותקותם לדור דורים".

10. היו אלה ממש ימיה הראשונים של הישיבה בפועל. ראה נזיר-אחיו א, עמ' רצו-רצו.

יום לפני צאת המסע, שקד מרן הרב על מכתב תמיכה ב"קרן-הקיימת לישראל" ובו זירוז לגאולת הארץ (אגרת א'קצו). באותו יום שבצהריו יצאו למסע, הספיק הרב לכתוב מאמר ארוך וחשוב בשם "מצוה כמאמרה", על הנחת תפילין, שלימים נדפס בראש הספר "חבש פאר". באותם ימים היה מרן הרב עסוק מאד בתכנון נסיעתו לאמריקה שנוהלה על-ידי רבני אמריקה, ובהשפעתו הרבה של מרן הרב חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל, שנועדה להביא סיוע לישיבות שבארץ-ישראל ושבמזרח אירופה, שמצבם הכלכלי היה בכי-רע. הנסיעה יצאה אל הפועל בשלהי החורף, והרב שהה שם כל ימי הקיץ. אך למרות שהיה הרב עסוק באותם ימים בענייני הכלל והפרט¹¹, התפנה מעיסוקיו ומצא לו את הזמן לצאת אל המושבות ולהגיע אל החלוצים עצמם, לשמוע מקרוב על בעיותיהם, לדבר על ליבם, לחזקם, לתמכם ולעודדם.

הרב ביקש שהמסע יצא הפעם מירושלים ולא מיפו, כבעבר, על-מנת להספיק לעבור גם במושבות הסמוכות לירושלים. את מסעם אכן פתחו הרבנים במושבה עטרות (ששיטחה היום כבר הינו חלק מירושלים). לעומת זאת, בשישה מקומות בהם ביקרו הרבנים במסע הקודם, לא ביקרו הפעם: בחדרה, בזכרון יעקב, בבת שלמה, בשפיה ובחיפה. אלו אינם בגליל, וכותרת המסע הרי היתה: "הגלילה".

שלושים היישובים בהם ביקרו הרבנים הם: עטרות, מרחביה, כפר יחזקאל*, עין חרוד*, תל יוסף*, בית אלפא*, בלפוריה*, כפר תבור, שרונה*, אילניה, מצפה, טבריה, פוריה, יבנאל, בית גן, מלחמיה, בתניה*, כנרת, דגניה, גשר נחלים*, צפת [דרך חמי טבריה וציון קבר רבי מאיר בעל הנס], ראש פנה, מחניים*, משמר הירדן, יסוד המעלה, תל חי*, כפר גלעדי*, מטולה, אילת השחר* ומגדל. ביישובים שסומנו בכוכבית ביקרו הרבנים לראשונה, שכן נוסדו לאחר המסע בשנת ה'תרע"ד (למעט בתניה ותל-חי שלא ידעתי למה לא ביקרו בהן במסע הקודם).

הרבנים באו מצויידיים עם "תוכנית" מוצעת, אותה ביקשו להציג בפני ראשי הקהל בכל היישובים. היא כללה את ענין שמירת השבת, הכשרות, קביעת מזוזות, בניית או שיפוץ מקוואות, הפרשת תרומות ומעשרות ושיפור מצב החינוך בבתי-הספר. הכנת התוכנית היתה לקח שנלמד מהמסע הקודם, כדברי הראי"ה בהקדמתו אליו (זכרון ראי"ה עמ' כו). אמנם, חלוצי המושבות ביקשו מהרבנים לעשות נפשות לענייניהם, גם מחוץ לענייני הדת, כמו שיחרור מ"מס העשור" (מעשר) הוטל עליהם על-ידי פקידי יק"א, סיוע רפואי והשתדלויות שונות אצל יק"א ובכלל אצל הנהגת היישוב, בעניינים כלכליים ואחרים¹².

11. באותו היום בו יצא מרן הראי"ה למסע, התרחש אסון בבית-חרושת לשמרים בתל-אביב, וכעבור מעט יותר משנה נזקק הרב לעזרתה של אשה שנתענגה כתוצאה מן האסון.

12. באותה תקופה תקף משבר כלכלי חריף וקשה את ההסתדרות הציונית, שלמרות הצלחתה ונצחונה מבחינה מדינית, עמדה על סף פשיטת רגל. המצב היה כל-כך בכי-רע, עד שהגדודים העבריים, שנשלחו חלק במלחמה בטורקים, וזכו בשל כך לתהילת ושבח אנשי היישוב, נאלצו לחזור לבתיהם בחוץ-לארץ, לאחר שנמנע מהם להתיישב בארץ, בשל מגבלות החוקים האנגליים, ובעיקר בשל חוסר האמצעים של ההסתדרות הציונית שיאפשרו לקולטם בארץ.

ג. פרוטכל המסע

את פרוטכל המסע הזה, בן 16 עמודים, מודפס במכונת כתיבה על נייר רשמי של מרן הראי"ה, מסר לידינו מו"ר הרב משה צבי נרי"ה זצ"ל, והטיל עלינו המשימה לפרסמו בצירוף מבוא. בסופו מופיע בכת"י מכתב מאת המזכיר הראשי של הרבנות הראשית, שהיה כנראה האחראי להדפסת הפרוטכל. המכתב (מובא להלן במקומו) מופנה אל הרב אהרנסון, (שכנראה) כתב את הפרוטכל ומסרו להדפסה אצל מזכיר הרב. בין השורות המודפסות ישנן הגהות רבות בכת"י, כנראה של הרב אהרנסון. לצערי, לא שאלתי בזמנו את מו"ר מי הוא שמסר לו את הפרוטכל, כי אז אולי אפשר היה לדלות מידע רב יותר ביחס לכך. מטרת עריכת הפרוטכל היתה כנראה למען פרסומו ברבים, כפי שנעשה עם מסע פרוטכל ה'תרע"ד, שמתוך הקדמתו של הרב אליו, עולה כי המטרה היתה לעורר יהודים נדבנים בעולם לסייע ולתמוך באנשי המושבות, ולהושיטם עזרה כלכלית. (הרב שם כורך את המחסור החומרי במחסור הרוחני).

ראויה לציון העובדה, שהתקיים אף מסע שלישי, כעבור שלוש שנים ומחצה, בימים י"ב-כ"ד באייר ה'תרפ"ז. אודות מסע זה האחרון עיין דברי מו"ר הרב משה צבי נרי"ה זצ"ל בספר הרב עמ' 62¹³. וכן בקובץ זכרון-ראי"ה עמ' קכא¹⁴.

ה. המסע הראשון בהשוואה למסע השני

מספר הרבנים וזיהויים הציבורי-ההשקפתי הינם רק שניים מתוך הבדלים רבים שמבחינים בין המסע הראשון והמסע השני. המסע הראשון התקיים כאמור, בעיצומה של "העליה השניה". מאז ועד המסע השני, שהתקיים כבר בימיה הראשונים של "העליה הרביעית", מספר היישובים החקלאיים שולש והגיע לכדי מאה יישובים, מה שכמובן הביא לכך שההשפעה הציבורית, החברתית, הדתית (או האי-דתית), ואפילו הפוליטית, של העולים בני היישובים, גדלה אף היא. צעירים רבים, ביחוד חברי ארגון "החלוץ", שהיוו את עיקר "העליה השלישית", הקימו

13. יש להטיל ספק בדבר. לא בגלל שהפרוטכל כולל את שמו של הרב אהרנסון בגוף שלישי, שכן כך דרך כתיבת פרוטכל שאיננו יומן אישי, אלא משום שחתימת המזכיר הראשי, הרב רלב"ג, היא שמתנוססת בסוף הפרוטכל, ואו יהיה ניתן לשער שהוא שכתב אותו.
14. ראה בנספחות אגרת מהראי"ה המתפרסמת כאן לראשונה, אל הרב משה אליהו בירנבוים זצ"ל מטבת ה'תרפ"ו, בו הוא קורא לו לסייר במושבות.
15. נברך יחידו עם צילום מהדו"ק של הספר "משנת הרב", ה'תש"ם.
16. גם לאחר מסע זה אנו מוצאים את מרן הרב זצ"ל פעיל בענין המושבות. ראה אגרת מחאה מי"ב תמוז ה'תרפ"ז אל ה"קרן-הקיימת-לישראל", על אודות חילול שבת בקבוצות כנרת ודגניה, שנדפסה ב"סיני" קטו (ה'תשנ"ה).

אמנם התקיימו מסעות נוספים של הרב בעצמו: כבר בשנת עלייתו ארצה, ליתר דיוק חודשיים לאחר עלייתו, מספר הרב בתשובה שנדפסה באורח-משפט סימן יא אל חותנו האדר"ת, מכ"ה בתמוז ה'תרס"ד: "הנהגה מתיורי במושבות מצאתי לשמחתי הרבה יותר טוב ונאה ממה שמורגל לחשוב עליהם, רק הם צריכים התקרבות, והדרכה נאותה להם. רובם הם בעלי תורה ובעלי שכל, והדרכה נמוכה הראויה להמונים בחו"ל, אינה נאותה להם כלל, והם צריכים לשמוע דברי חכמה, המשמחים את הלב ומגבירים את הנפש, ברוממות קרן וחדות השם יתברך, או ימשכו באהבה לחפץ השם יתברך...". כמו כן בתמוז ה'תרע"ד סייר כמה ימים במושבות יהודה - ראה אגרות תרצה-תרצו.

ישובים חדשים, בעיקר בעמק-יזרעאל, והניחו את היסוד לתעשייה העברית בארץ-ישראל. ממדיה של "העליה הרביעית" שתתחיל בתקופה שלאחר המסע, תגרום להכפלת מספר היהודים בארץ-ישראל, הגדלה שתוביל לרכישת קרקעות בקנה-מידה נרחב, אשר תיתן תנופה גדולה להתיישבות. זו העליה שתהפוך את תל-אביב לעיר. העליה הזו גם תכיר ליישוב העברי סוג חדש של עולים: חקלאים-חסידיים, שיקימו יישובים בעמק יזרעאל וסביבתו. בארבע השנים הקרובות יוקמו 17 קיבוצים ומושבים. אך כל זה היה עדיין טמון בחיק העתיד.

ובינתיים, בעת מסע ה'תרפ"ד היו בארץ-ישראל 90,000 יהודים, כמעט מספר זהה למספר שהיו, ערב מלחמת העולם, במסע הקודם. מספר הנוכרים בארץ-ישראל בעת המסע: 690,000. בראשית שנת ה'תרפ"ד שררה בארץ אווירת-נכאים. הבית הלאומי היהודי הנכסף טרם קם. במקום מאות אלפים הגיעו 35,000, ורבו מאד הירודים. האויב הערבי עמד בשער, והתקוממותם של הערבים החלה להתפרץ בממדים שלא הכיר היישוב היהודי עד אז.

מאידך, הרבה מן הקשיים שהיו בשנת ה'תרע"ד נעלמו עתה. בינתיים התחלף הריבון בארץ-ישראל. לשלטון הממלכה העות'מאנית-התורכית בן 400 השנים סוף-סוף בא אל קיצו, לשמחתם של כל היהודים יושבי הארץ. האימפריה הבריטית היתה עכשיו השלטת בארץ (בי"ט בתשרי, חודשיים לפני קיום המסע, נכנס המנדט הבריטי על ארץ-ישראל רשמית לתוקפו), והקלה גדולה, אם כי לא לזמן בלתי-מוגבל¹⁷ נכונה למתיישבים. המושבות היו כבר מבוססות יותר, חזקות יותר.

ט. לאתר המסע

חודש וחצי לאחר מסע המושבות, אנו פוגשים את הרב עדיין עסוק בקיום ההסכמות שהגיעו אליהם הרבנים עם בני המושבות, בעיקר בקשר לסיוע כספי להחזקת שוחטים, מימון מזוזות, ועוד. ראה על כך באגרת לרב אהרונסון, להלן בנספחות.

ימים רבים וקשים עברו על המושבות מאז הקמתן ועד ביקור הרבנים בהן, שהיה בשיא פריחתן, אך ימים רבים וקשים עוד עתידיים לעבור עליהן, עד מלחמת העצמאות, שבהם יעמדו אל מול פרעות הערבים שיבקשו להשמידם, ורבות מהן אף לאחר קום המדינה, בהסתננויות מחבלים ובמלחמות המדינה בהיותם בקו החזית, וכן עד היום הזה ממש, כאשר על מקצתם מאיימים צבאות המחבלים שמעבר לגבול הסורי והלבנוני, ולילות לא מעטים בשנה לנים במקלטים. רוב-רובם של היישובים בהם ביקרה משלחת הרבנים, התרחקו בינתיים מרחק גדול עוד יותר מן הכשרות ושמירת השבת. אמנם רבים הם המבקשים את האיש כמרן הראי"ה שיוכל להשפיע באישיותו הגדולה על האנשים הרחוקים לאהבם ולקרבן לתורה. את האיש שיעזור את הלבבות, וכהגדרת מרן הראי"ה: "לחדור אל עומק הלב של הפועל הצעיר, שאף-על-פי שחלק

17. כבר בעת שהתקיים מסע זה החלה הממשלה הבריטית בשיטיות להפר את כל התחייבויותיה כלפי היהודים ולכווץ את תקות הגאולה של ישראל שזה מכבר צמחה לממדים חדשים לאחר הצהרת בלפור. ההגבלות על עליית יהודים פליטים שנסו על נפשם מהרודף הבולשוויקי כבר היו לשם דבר בגודל רשעותם ואטימותם. הממשלה הבריטית הלכה והצרה לישראל יותר ויותר, ובה בעת תמכה בערבים ובאופנים מסויימים אף במדיניותם שכללה פרעות ורציחות.

ממנו שבוי הוא בידי דעות זרות אשר נסתעפו מהשפעה נכריה, בכל זה חי גם בו אותו הרשף הישראלי, שבגעת בו יד רצויה ורוח נאמן, ישוב והיה לאור ישראל ולשלהבת קדש" (הקדמה לקובץ "אלה מסעי", זכרון ראי"ה עמ' כה)¹⁸; מישהו "בעל שפה ורעיון ובעל מרץ ביראת ד', המוכן להשפיע על הישוב המחודש מאור תחית הקודש, להשיב לב בנים לאביהם שבשמים ולאור תורתו" (אגרת א'קמט).

18. ראה אגרתו של אחי הרב, ר' שאול-חנא קוק מ"ד בטבת ה'תרע"ט, (נדפסה בספר ליקוטי-הראי"ה ג עמ' 351), אודות המושבות: "בשבוע שעבר שבתי מנדודי ונסיעותי בגליל, לעורר ישנים. יחד עם הרב מעקרון [הרב אברהם אליהו אלטמן], סבבנו קרוב לחדש ימים, וב"ה עלה בידינו לחיות ולהחיות הרוח ולרומם ולעודדם... לו היו אמצעים בידינו אז יכולנו להכניס 90% מכל התלמידים תחת-ידינו...".